

УДК 930.1:271.4 (477) «1980»

Катерина Ніколаєць

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РОКІВ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розглядається процес легалізації української греко-католицької церкви у другій половині 80-х років ХХст.

Ключові слова: українська греко – католицька церква, релігійний ренесанс, СРСР.

В статье рассматривается процесс легализации украинской греко-католической церкви во второй половине 80-х годов ХХ в.

Ключевые слова: украинская греко - католическая церковь, религиозный ренессанс, СССР.

The author made an attempt to analyze the process of legalization of the Ukrainian Greek Catholic

Church in the second half of the 80 - ies XX century.

Key words: *Ukrainian Greek - Catholic Church, religious renaissance, USSR..*

Постановка проблеми. Активізація участі населення України в релігійних рухах у другій половині 80- х років ХХ ст. зумовлювалася кризою радянської моделі державно-церковних відносин. Ця модель проіснувала понад 70 років і була значною мірою заперечною реакцією на зрощеність самодержав'я і церковних структур. Згідно з більшовицькою доктриною, церква за свою інкорпорованість у самодержавну систему Російської імперії, закріплену законодавчо, по суті, змушена була розділити із царизмом відповідальність перед революційними народами імперії. Проте застосування революційних методів установалення соціальної справедливості, прагнення обмежити духовного опонента в особі церкви досить швидко переросло в курс на його ліквідацію як ворога. При всій змінюваності радянської моделі державно – церковних відносин, можна виокремити такі її особливості: законодавчо закріплене монопольне становище у державі правлячої партії, програмною метою якої було обмеження впливу, витіснення, а фактично – ліквідація релігії та церкви; наявність законодавства про свободу совісті та релігійні організації, яке формально декларувало окремі, поширені у світі принципи регулювання відносин між державою і церквою, але одночасно дозволяло на практиці реалізовувати політику держави і правлячої партії в широкому діапазоні: від адміністративних обмежень і гонінь до державного сприяння окремим церковним проектам і програмам; відокремлення церкви від держави і школи від церкви; декларування права сповідувати чи не сповідувати релігію, рівності віруючих і невіруючих, а також усіх церков, релігійних організацій перед законом; націоналізація церковної та монастирської власності (культових будівель, інших споруд, церковного майна, частина якого згодом була передана в користування його колишнім власникам; наявність системи партійно-державного контролю за діяльністю духовних структур, утручання світської влади у внутрішньоцерковні справи, ігнорування де-юре і де-факто міжнародних норм ставлення до церкви та ін. В умовах переслідування віруючих у СРСР участь населення УРСР в різного роду релігійних рухах та об'єднаннях можна розглядати як вияв суспільно-політичної активності і врешті-решт громадянської позиції.

Виклад основного матеріалу. Розпочатий перебудовою у СРСР релігійний ренесанс отримав новий імпульс зі здобуттям Україною державної незалежності. З кінця 80-х рр. у країні, по суті, розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій. Зростання релігійності населення, кількості діючих храмів, монастирів, релігійних громад, масових публічних церковних обрядів і церемоній, присутність та участь представників церков майже в усіх важливих державних заходах, висвітлення засобами масової інформації значущих подій релігійного життя стало звичайними атрибутами соціуму. Вхідження України у світовий релігійний простір, до того ж, відкрило шлях до поширення нових та нетрадиційних для нашої країни релігійних течій і напрямків, що суттєво змінило українську конфесійну карту. Україні наприкінці 1980 – на початку 1990-х років пророкували «релігійні війни», причому досить поважні експерти [23]. Вони говорили, що якщо десь у Європі і вибухне протистояння на релігійному ґрунті, то це буде західна частина України, але їхні пророцтва не справдилися, що стає додатковою причиною вивчення державно-церковних відносин на українських землях з метою визначення причин віротерпимості та толерантності в українському суспільстві.

В. Єленський був одним із перших, хто зробив спробу всебічно осмислити державно – церковні стосунки в Україні в радянський період [7]. Однією із найґрунтовніших праць, створених українськими релігієзнавцями та істориками за часів незалежності, стала десяти томна «Історія релігії в Україні», другий і третій томи якої висвітлюють історію православ'я від запровадження християнства до кінця 80-х рр. ХХ ст. [8; 9].

Відповідно до твердження В.Любашенко, у 1980 – 1990-х рр. аналіз української преси фіксував одіозність публікацій про протестантів. Усе це консервувало психологічний стереотип «гнаности» та обережності протестантів у деяких аспектах релігійного життя [13].

Дослідження О. Куць та Ю. Куць містило аналіз причин виходу УГКЦ із підпілля та започаткування її прибічниками боротьби за офіційне визнання. Дослідники запевнили, що

активізація УГКЦ після 1987 р. не була випадковим явищем. В умовах перебудови боротьба за легалізацію УГКЦ розгорталася одночасно на трьох рівнях – міжнародному, загальносоюзному та республіканському. Дослідники відзначали, що початковий етап боротьби був петиційним. Активними учасниками боротьби стали осередки УГКЦ в Україні, представники УГКЦ за кордоном, які гуртувалися навколо кардинала Мирослава Любачівського в Римі. У роботі міститься твердження, що підґрунтям для відновлення офіційної діяльності УГКЦ стала наявність більше 30 тисяч віруючих на території західноукраїнських областей та присутність у регіоні близько 650 уніатських священників [11].

Великий інтерес викликає робота О.Шуби, яка присвячена дослідженню теоретико-методологічних та політологічних аспектів взаємодії етносу й релігії у процесі їх історичної трансформації та в умовах сучасних суспільно-політичних реалій України. Висвітлюється роль і значення конфесійних чинників у національному бутті українського народу. Розкривається процес еволюції та особливості українського православ'я як національно самобутнього релігійного й етнокультурного феномена, аналізуються причини його розколу, проблеми об'єднання та здобуття автокефалії. З'ясовується місце інших релігій в етнопонаціональному розвитку України. Виявляються тенденції розвитку етнопонаціональних і релігійних процесів, причини та сутність міжцерковного конфлікту, ступінь його загрози суспільно-політичній стабільності українського суспільства. Автор робить важливий висновок, що, незважаючи на окремі кризові моменти у кінці 1980 – на початку 1990-х рр., у релігійно-церковному житті переважали відроджувальні процеси [18].

У другому розділі кандидатської дисертації Н.Ю.Белікової дана загальна оцінка релігійної ситуації в Україні наприкінці 80 – 90-х рр. ХХ століття. На основі аналізу джерел, літератури та фактичного матеріалу з'ясовано, що в цей період швидко розгортався процес релігійно-церковного відродження, яке характеризувалося як поглибленням рівня релігійності населення, так і зростанням конфесійної мережі, відновленням традиційних конфесій та створенням новітніх, розбудовою релігійних структур, розвитком євангелізаційно-місіонерської й видавничої діяльності, культового будівництва, духовних навчальних закладів та соціального служіння релігійних організацій різних конфесій. У розділі проаналізовано динаміку приросту релігійних організацій різних конфесій протягом досліджуваного періоду, а також регіональні відмінності у конфесійній конфігурації та насиченості релігійними організаціями. Авторка довела, що на початковому етапі мережа релігійних громад у західних районах зростала набагато швидше, ніж в інших районах, але на кінець 90-х рр. темпи приросту поступово вирівнялися. Нею підраховано, що з кінця 80-х рр. загальна кількість релігійних організацій в Україні зросла у 4 рази. Важливою рисою церковного ренесансу країни було відродження релігійних напрямків, заснованих національними меншинами. Найбільш впливовими з них були організації іудеїв та мусульман. Для кожної із цих конфесій було характерне орієнтування на кілька різних релігійних центрів за кордоном, тому єдиної церковної структури в Україні вони не набули, що, однак, не заважало їм здійснювати активну культову та позакультову діяльність [5].

Другий розділ роботи С.Й. Кобути містить аналіз діяльності церковних організацій України в кінці 1980 – на початку 1990-х років. Автор відзначав, що широкого розмаху в регіоні в 1988 – 1989 рр. набув суспільний рух за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка сприймалася віруючими як виразник національно-релігійних традицій, духовне осердя багатьох західних українців. Протидія офіційної влади відродженню УГКЦ політизувала цей рух, зближувала позиції віруючих з неформалами. На думку вченого, публічні акції прихильників УГКЦ, як, наприклад, 150-и тисячна демонстрація греко-католиків у Львові, 40-тисячна в Івано-Франківську, указували на зростання авторитету гнаної в радянські часи церкви, відновлення національно-релігійних традицій, що примусило комуністичну владу в листопаді 1989 р. частково визнати право УГКЦ на існування [10].

Розгляд окремих аспектів руху за легалізацію УГКЦ містився в роботі І.М.Стасюка. Вважаючи неправомірним рішення щодо юридичної ліквідації Української греко-католицької церкви, прийнятого в середині 1940-х років, греко-католики розгорнули й продовжували вести

протягом 50-80-х років ХХ століття боротьбу за її легалізацію. Зусилля віруючих, підтримані у Ватикані чи то главою УГКЦ, чи то самим Папою Римським, врешті-решт призвели до того, що церква отримала можливість офіційного відновлення своїх структур [15]. Автор вважав, що, домагаючись справедливого вирішення питання легального функціонування, Українська греко-католицька церква проводила активну діяльність, спрямовану не лише на задоволення релігійних потреб населення. Значну увагу приділяли її священнослужителі патріотичному вихованню віруючих, плекаючи таким чином ідейних продовжувачів боротьби за незалежну Українську державу. Аналіз діяльності УГКЦ дозволив ученому зробити висновок, що рух за легалізацію УГКЦ був невід'ємною складовою визвольних змагань української нації [14].

Узагальнення щодо процесу розгортання руху за легалізацію УГКЦ у другій половині 1980-х років містилися в колективній роботі «Політична історія України. ХХ століття», підготовленій на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Тут зазначено, що протягом 1987–1989 рр. офіційна лінія партійного і державного апарату у ставленні до УГКЦ зазнала значних трансформацій. Блокування будь-якої активності УГКЦ, посилення критики її історичного минулого в умовах перебудови не дали бажаних наслідків. У дослідженні доведено, що коли стала зрозуміла неможливість вплинути на прибічників існування УГКЦ силовими методами, влада вдалася до спроби каналізувати діяльність греко-католиків у безпечне для себе русло. Наміри режиму полягали в тому, щоб або розчинити УГКЦ у рамках діючих у СРСР РПЦ чи католицької церкви, або ж створити слабку релігійну структуру без зовнішньої підтримки. Робота містить інформацію про спроби партійно – державного апарату використати у боротьбі з уніатством ресурси РПЦ [16].

У роботі Л.В. Прокопчук доведено, що упродовж кінця 1980 – початку 1990-х років відбулися корінні зміни в релігійній політиці та релігійному житті України. На зміну радянській атеїстичній політиці прийшла демократична релігійна політика. Демократизація релігійної сфери зумовила зміни в релігійній карті України. Нововідроджені УГКЦ та УАПЦ стали серйозними суперниками РПЦ в західному регіоні. Релігійне життя характеризувалося високим ступенем конфліктності та політизованості. Дослідниця робить до висновок, що на початку 1990-х років спостерігався ріст числа віруючих різних конфесій. Однак зростання релігійності мало переважно екстенсивний характер. Для багатьох віруючих релігійність означала лише участь в обрядах, а не поглиблення релігійних переживань. Аналіз, проведений Л.В.Прокопчук, дозволив їй стверджувати, що стосунки між православними конфесіями в Україні характеризувалися напруженістю. Особливістю релігійного життя був конфлікт, спричинений зіткненням різних релігійних груп з приводу автокефалії та церковного майна, питань побудови релігійної структури. До виникнення конфлікту призвела непродумана політика держави, некомпетентність чиновників, намагання різних політичних сил використати його у своїх цілях, амбіції та непоступливість духовних осіб [17].

Варто також відзначити дослідження І.О.Андрухів, присвячені висвітленню релігійного життя на Прикарпатті у повоєнний період. Дослідником установлено, що тотальна атеїзація в 60-70-х рр. характеризувалася двома підходами: адміністративно-силовим та пропагандистсько-просвітницьким. Однак жодний із них не приніс очікуваних «переможних» результатів, а лише загострив протистояння між віруючими та режимом і змусив частину з них, зважаючи на соціальний статус та особистісні причини, вдаватися до задоволення своїх релігійних потреб нелегально. Не дало очікуваних результатів урізноманітнення й комбінування форм і методів у боротьбі з протестантськими релігійними об'єднаннями, частина з яких, як і «невозз'єднані» уніати, діяли в підпіллі. Криза «розвиненого соціалізму» наприкінці 70 – на початку 80-х рр., а також критика світовою громадськістю порушень свободи совісті в СРСР змусила радянсько-партійне керівництво шукати шляхи для реформування системи влади. Реформи торкнулися і релігійної сфери, що в кінцевому результаті призвело до легалізації УГКЦ та інших релігійних об'єднань наприкінці 1989 р. [1; 2; 3; 4].

У підрозділі «Нормалізація релігійного життя внаслідок «перебудовчих» процесів» дисертації С.С. Яремчука [21] та в його монографічному дослідженні [20] простежено зміни, які відбулися у державно-церковних стосунках на Буковині під час «перебудови», коли

священики отримали право очолювати парафіяльні ради, а віруючі – реєструвати в органах влади свої громади. Дослідником визначено кількість зареєстрованих у Чернівецькій області православних громад протягом 1988–1990 рр., проаналізовано наслідки дозволу щодо випуску друкованої продукції. Окремо розглянуто процес повернення громадам віруючих церковних будівель [22]. Автор також розглянув окремі аспекти протистояння УАПЦ та УПЦ на Буковині [19].

У підрозділі «Відродження церковно-релігійного життя» монографії В.Литвина показано вплив релігійного життя на національне відродження. Проаналізовано особливості зростання впливу Церкви на повсякденне життя та значення відновлення діяльності переслідуваних раніше конфесій. Відзначено зміни у ставленні вищого радянського керівництва до діяльності церков під впливом демократизації суспільства. У дослідженні детально розглянуто процес легалізації діяльності УГКЦ із визначенням впливу на нього привернення уваги світової громадськості до цієї проблеми. Автор показав значення акцій протесту віруючих у справі відновлення офіційної діяльності УГКЦ, одночасно стверджуючи про вирішальне значення у цій справі позиції М.С.Горбачова та Папи Римського під час зустрічі у Римі 28 листопада 1989 р. [12].

У дослідженні П.М.Бондарчука проаналізовано державно-церковні відносини в роки «перебудови» із визначенням факторів, що впливали на діяльність релігійних громад в окремих місцевостях України. Дослідник висвітлив процес руйнування храмів на території України у середині 80-х років ХХ ст. Показано значення святкування 1000-ліття хрещення Русі на активізацію діяльності релігійних громад. Підкреслено, що після 1988 р. багато фахівців з атеїзму почали наголошувати на позитивних функціях релігії в суспільстві, особливо у сфері морального виховання, релігію перестали звинувачувати у формуванні соціальної пасивності. Відзначено вплив позиції М.С. Горбачова на відновлення офіційної діяльності УГКЦ. Висвітлено способи протидії вищого партійного керівництва України легалізації УГКЦ. Автором підведено підсумки антирелігійної діяльності радянського уряду із зазначенням, що злам релігійності був настільки сильним, що на початку 90-х років ХХ ст. значна частина населення України не пов'язувала себе із релігією [5].

Висновки. Загалом у той час, коли релігійне питання викликає великий інтерес українського суспільства, у науковій сфері вкрай не вистачає фундаментальних досліджень з проблем історії вітчизняної духовної культури. Зокрема практично відсутні узагальнюючі наукові праці, у яких питання розвитку конфесій в Україні у другій половині 80-х рр. ХХ століття розглядалося б комплексно. Слід зазначити, що найбільше увагу дослідників, які вивчали різні аспекти державно-церковних відносин в Україні у другій половині 80-х років ХХ ст., привертав процес відновлення офіційної діяльності Української греко-католицької церкви. Ототожнюючи її діяльність з українським національно-визвольним рухом, більшість науковців позитивно оцінювали рішення вищого радянського керівництва про легалізацію УГКЦ.

У той же час наслідки старих ідеологічних парадигм, відсутність об'єктивних загальнодоступних відомостей щодо розвитку конфесій зумовлюють не завжди правильне орієнтування навколо релігійно-церковних питань як теоретичного, так і практичного характеру, породжують упередженість та непорозуміння. Дослідження цієї теми є актуальним сьогодні й тому, що релігійно-духовна сфера все більш втягується до політичного життя країни. Крім того, можна стверджувати, що релігійні організації можуть забезпечити зростання духовності українського суспільства за умови відмови духовників різних рівнів від особистого збагачення наперекір уявленням віруючих про роль церкви і священнослужителів у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухів І. О. Боротьба радянської влади проти РПЦ у другій половині 60-х рр. ХХ ст. та її наслідки на теренах Івано – Франківської області / І. О. Андрухів // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 15. – Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. – С. 66-70
2. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті

- у 40 – 80-х роках ХХ століття. Історико – правовий аналіз / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 432 с.
3. Андрухів І. О. Правове забезпечення свободи совісті та віросповідань радянським режимом в 40 – 80-х рр. ХХ ст. / І. О. Андрухів // Держава і Право: минуле і сучасне: зб. наук. праць Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. – Вип. 1. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 45-60.
  4. Андрухів І. О. Рух «покутників» на теренах Прикарпаття в 40 – 80-х рр. ХХ ст. Історико-політологічний аналіз / І. О. Андрухів // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Вип. 14. – Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. – С. 71-78
  5. Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України (кінець 80 – 90-і роки ХХ століття) / Н. Ю. Белікова: – автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Донецьк, 2001.
  6. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: Соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – К., 2009. – С. 105-108.
  7. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917 – 1990) / В.Є Єленський. – К., 1998.
  8. Історія релігії в Україні: у 10 т.– Т. II: Українське православ'я / за ред. проф. П. Яроцького. – К., 1997.
  9. Історія релігії в Україні: у 10 т.– Т. III: Православ'я в Україні / за ред. А. Колодного, В. Климова. – К., 1999.
  10. Кобута С. Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988 – 1999 рр.) / С. Й. Кобута: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 2001. – С. 11-13.
  11. Куць О. М., Куць Ю. О. Етнополітичні аспекти розбудови Української держави / О. М. Куць, Ю. О. Куць. – Харків: Березіль, 1999. – С. 367.
  12. Литвин В.М. Історія України / В.М. Литвин. – К., 2009. – С. 669-671.
  13. Любашенко В. Протестантизм в Україні: Творення стереотипів триває / Любашенко В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/lubasch.htm>.
  14. Стасюк І. М. Діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі в 1950 – 1960-х роках / І. М. Стасюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 431: Держава та армія. – Львів, 2001. – С. 97-101.
  15. Стасюк І. М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950 – кінець 1980-х років) / І. М. Стасюк: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Л., 2002.
  16. Політична історія України. ХХ століття. – У 6 т. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. – К.: Генеза, 2003. – С. 365-370.
  17. Прокопчук Л. В. Трансформаційні процеси в православних конфесіях України в 90-і роки ХХ ст. / Л. В. Прокопчук: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 2005.
  18. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / О. В. Шуба: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. політ. наук. – Л., 1999.
  19. Яремчук С. Лібералізація державно-церковних стосунків у СРСР наприкінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ століття (на прикладі Чернівецької області) // Матеріали науково-практичної конференції «Національно-державне відродження України: історія і сучасність» (11 – 12 травня 2005р.). – Коломия, 2005. – Ч. 1. – С. 38-43.
  20. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно – церковні взаємини). – Чернівці: Рута, 2004. – 352 с.
  21. Яремчук С.С. Православна церква на Буковині у 1944–1991 рр. (державно – церковні взаємини): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 235 с.
  22. Яремчук С. Процес «освоєння» раніше закритих православних церков як остання

адміністративна акція радянської влади (на прикладі Чернівецької області) // Наукові записки з української історії: збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – Вип. 12. – С. 184-192.

23. <http://frontzmin.ua/ua/media/digest/none/7776-viktor-elenskij-pro-osnovni-religijni-tendentsiyi-v-ukrayini-ta-sviti-intervju-radio-svoboda.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніколаєць Катерина М. – доктор історичних наук, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно – економічного університету.

Надійшла до друку 15.02.2013 р.